

Eskilstunas historia

FORNTIDEN

Mellan 6000 och 4000 f Kr växer Rekarnebygden fram genom inlandsisens avsmältning och landhöjningen. Bygden var från början ett skärgårdslandskap dit jägare och fiskare sökte sig. Trakten förändrades genom landhöjningen när större sammanhängande landområden skapades. En bofast befolkning etableras under bronsåldern 1700-500 f Kr, den gamla sjö- och havsbotten blev utmärkt åker- och betesmark. Arkeologiska fynd har visat att trakten var rik på bebyggelse och hade mycket kommunikation med omvärlden. Namnet Rekarne har troligen förekommit sedan bronsåldern och hänvisar till den mäktiga ravinbildningen vid Kälby nära Skogstorp.

Rekarnebygden blev tidigt en centralbygd, trakten var välmående, jorden var bördig och via ån fanns goda möjligheter till handel. Vattenvägen var den mest praktiska och säkra vägen att färdas och närheten till vattendrag förenklade vardagen för människorna på många sätt. Ån gav fisk, dricksvatten och möjlighet att bevattna sina åkrar. Så småningom växte byar och en samhällsorganisation fram. Trakten inlemmas antagligen redan under vikingatiden i ett begynnande maktområde, svearnas välde.

MEDELTID

Mycket tyder på att Rekarnebygden kristnades tidigt, redan under första halvan av 1000-talet. Till exempel verkar bygravfälten ha slutat användas och avlösts av kyrkogårdar, och runstenar och de så kallade Eskilstunakistorna visar kristna signaler. Någon gång under 1000-talet kom den engelske munken och missionären Eskil till Rekarnebygden. Eskil blev utnämnd till biskop över Tuna stift, som sannolikt bestod av Närke och Rekarne, och som hade sitt centrum i Tuna by, vid dagens Eskilstuna. Fors kyrka var stiftets domkyrka. Efter Eskils död, enligt legenden blev han stenad till döds, uppfördes ytterligare en kyrka, en gravkyrka för hans relikier, på åns andra sida. Tunastiftet blev kortvarigt, det införlivades med Strängnäs stift någon gång under andra halvan av 1100-talet.

Omkring 1170 etablerade sig munkorden johanniterna i Eskilstuna, deras kloster byggdes upp runt Eskils gravkyrka. Att johanniterna valde just Eskilstuna för sitt kloster brukar förklaras med att platsen efter Eskils död hade blivit en viktig vallfartsort. Hur klosteranläggningen såg ut vet man inte så mycket om, troligen var den ganska blygsam i början men växte under 1300- och 1400-talen till ett stort klosterkomplex. Genom donationer blev klostrets ägor med tiden mycket stora. Att bistå fattiga och sjuka med hjälp var viktigt för johanniterna och klostret stod till tjänst med både sjukvård och åldringsvård.

Någon form av tätort, ursprunget till Eskilstuna, började växa fram i anslutning till klostret och längs dagens Köpmangatan. Men Eskilstuna fick inte några stadsprivilegier under medeltiden. Det fick däremot Torshälla, som hade ett utmärkt läge som hamn- och handelsplats vid åns mynning i Mälaren. Torshälla fick sina stadsprivilegier 1317 av kung Birger Magnusson.

HERTIG KARL, SLOTTET OCH TUNAFORS

Gustav Vasa drog in johannitklostrets rättigheter i samband med reformationen, och klostret och dess ägor övergick till kungen. Klostret började fungera som en kungsgård. Efter Gustaf Vasas död kom kungsgården att ingå i sonen hertig Karls (senare Karl IX) hertigdöme som bestod av landskapen Värmland, Närke och Södermanland. Karl startade bygget av ett stenslott på platsen, slottet stod färdigt 1620 och fick namnet Eskilstuna Hus. Slottet totalförstördes i en brand 1680 och återuppbyggdes aldrig.

Hertig Karl hyste ett stort intresse för trakten runt Eskilstuna och gjorde precis som på många andra ställen i sitt hertigdöme, stora satsningar för att utveckla handel och järnhantering. Den stora kraftkällan i Rekarnebygden var ån och dess vattenfall. Redan under medeltiden fanns det en hammare i Torshälla. Från och med 1500-talet och framåt började vattenkraften utnyttjas än mer och hammare anlades längs ån vid Tunafors. Där smiddes stångjärn och vapen och spik tillverkades. 1604 grundade Karl IX Tunafors stad, men några grundläggingsbrev för denna stad finns inte bevarade.

CARL GUSTAFS STAD

1654 erbjöd Sveriges kung Karl X Gustaf livländaren Reinhold Rademacher mycket generösa villkor för att komma till Sverige och driva en manufakturanläggning. Rademacher fick tullfrihet för exporter och ensamrätt i hela riket under tjugo år på tillverkning av ett antal manufakturprodukter, till exempel knivar, filar, synålar och saxar. Kungen hade valt Eskilstuna som plats för Rademachers verk, antagligen för att det här redan fanns en smidestradition att bygga vidare på. Kungens planer var att 120 stycken smedjor i sten skulle byggas i Eskilstuna. 25 oktober 1659 utfärdade Karl X Gustaf stadsprivilegier för Eskilstuna eller Carl Gustafs stad som staden nu skulle heta. Detta datum räknas därför som Eskilstunas grundläggningsdag.

Tyvärr kom mycket av de storslagna planerna för manufakturverket i Eskilstuna av sig då kungen avled. Smedjorna blev enbart tjugo stycken till antalet och byggda i trä, men manufakturverket levde vidare och producerade många olika slags varor. Smedjorna ansågs vara landets främsta leverantör av finsmide. 1739 kom manufakturverket i Fredrik Rothofs ägo och han försökte med all kraft att utveckla verket. Han hävdade också att staden heter Eskilstuna och verket Carl Gustafs stads bruk. Sveriges ledning gick honom till mötes och bruket blev också hans privata egendom.

FRISTADEN OCH ESKILSTUNAS UTVECKLING TILL EN INDUSTRISTAD

Genom ett riksdagsbeslut 1771 grundades Eskilstuna Fristad, Sveriges första fristad. I Fristaden skulle "småföretagare" som ägnade sig åt järn-, stål- eller metallförädling, fritt få etablera sig och bedriva sin verksamhet fria från skråtvång och tullavgifter. Statens önskan var att genom detta främja och utveckla den inhemska järnindustrin. Idégivaren till Fristaden var Samuel Schröderstierna, han blev också Fristadens förste direktör. Mycket involverad i Fristadens uppbyggnad och tidiga historia var också Sven Rinman, som bidrog med sitt stora tekniska kunnande. Fristaden växte snabbt både i antal företagare och i antal gårdar där verksamhet bedrevs och i Fristaden tillverkades alltifrån lås, knivar och saxar till husgeråd, svärdsklingor och spik.

Vapentillverkning fanns i Eskilstuna redan under Karl IX: s tid i Tunafors och i Carl Gustafs stad förekom en del vapensmide. 1812 köpte kronan Carl Gustafs stads bruk och flyttade Söderhamns gevärsfaktori till platsen. Eskilstuna blev därmed ett viktigt centrum för Sveriges vapentillverkning och Gevärsfaktoriet spelade också en stor roll för stadens utveckling till en framgångsrik industristad.

Efter många turer fram och tillbaka slogs 1833 Fristaden samman med Gamla staden, det ursprungliga Eskilstuna. Verksamheten i Fristaden och Carl Gustafs stads gevärsfaktori hade då redan samordnats. Visserligen blev Eskilstuna då en enda stad men i praktiken var Fristaden och Gamla staden två skilda samhällen under lång tid framåt, med stora spänningar sig emellan.

Fristaden fortsatte att utvecklas under 1800-talets andra hälft och industristaden Eskilstuna växte fram. Antalet självständiga smeder minskade och arbetsplatser uppstod, produktionen blev mer fabriksmässig med ökad specialisering och arbetsdelning och fabrikererna satsade på maskiner till sina fabriker. Föregångare var bland andra Jernbolaget, Carl Victor Heljestrand, Carl Oscar Öberg, Lars Fredrik Ståhlberg och Theofron Munktell. Munktell kom till Eskilstuna 1832 och började i sin verkstad tillverka olika sorters maskiner och så småningom ångmaskiner. 1853 kunde Munktells Mekaniska Verkstad presentera både Sveriges första ånglokomobil och det första ånglokomotivet – Förstlingen. Produktionen, antalet fabriker och fabrikerernas storlek ökade stadigt under 1800-talets sista decennier och faktorer som bidrog till detta var också en ökad marknadsföring och bättre kommunikationer. Eskilstunas första järnvägsförbindelse - Oxelösund-Flen-Westmanland-banan invigdes 1877. Nästa stora järnvägsbygge, Norra Sörmlands järnväg mellan Eskilstuna och Stockholm, inleddes i början av 1890-talet och stod färdigt år 1895.

Industrialiseringen innebar också en ökad befolkning i Eskilstuna och i de kringliggande landskommunerna Fors och Kloster. Mängder av arbetare kom inflyttande till staden från landsbygden. Eskilstunas befolkning mer än dubblerades mellan 1870 och 1900. I Fors landskommun ökade invånarantalet från cirka 1500 personer 1870 till 7400 år 1900. Många av dessa bosatte sig på Västermarken, där arbetarsamhället Nyfors växte fram. Nyfors samt Fors och Klosters landskommuner inkorporerades med Eskilstuna stad 1907.

De stora folkrörelserna, arbetarrörelsen, väckelserörelsen och nykterhetsrörelsen växte sig starka i nya växande samhällen som Eskilstuna. Människor hade lämnat sina hemtrakter och flyttat till staden, nya impulser och idéer spreds snabbare och man slöt sig samman och bildade organisationer. Inom folkrörelserna kämpade man för förändringar i samhället. Föreningslivet blomstrade och i Eskilstuna var också idrottsrörelsen stor. Den växte fram under slutet av 1800-talet, tidiga föreningar var gymnastik, skridsko och cykel, andra stora idrotter blev fotboll och simning.

LANDSBYGDEN

Jordbruket utvecklades och expanderade under 1800-talet, förklaringar var bland annat skiftesreformen, uppodling av ny mark, nya och förbättrade metoder och teknisk utveckling. Detta gjorde att man på landsbygden kunde producera mer än vad man själva gjorde av med, överskottet kunde säljas, t ex till Eskilstuna, Stockholm eller Bergslagen. Utvecklingen medförde också att man kunde produceras mer med hjälp av färre personer. Under 1800-talet växte det så kallade landsbygdsproletariatet (torpare, backstusittare och statare) fram, då

hemmansklyvningar gjorde produktionsenheterna för små att leva av. Arbetskraft fanns alltså över på landbygden, vilket var till fördel för de nya fabrikerna som behövde arbetare. Från den sørmländska landsbygden sökte sig därför många människor under 1800- och början av 1900-talet till Eskilstuna. När staden växte ökade det i sin tur efterfrågan på jordbruksprodukter därifrån. En tydlig växelverkan fanns alltså mellan det förändrade jordbruket och 1800-talets industrialisering.

ESKILSTUNA UNDER 1900-TALET

Eskilstuna har under 1900-talet genomgått stora förändringar när det gäller befolkning, arbetsliv och stadsmiljö.

1952 genomfördes en ny kommunindelning i vårt land och av Rekarnebygdens sjutton landskommuner, som motsvarade de gamla socknarna bildades i stället fem storkommuner – Husby-Rekarne, Hällby, Kafjärden, Västra Rekarne och Ärla. 1971 slogs dessa fem storkommuner samt Torshälla stad och Eskilstuna stad samman till Eskilstuna kommun.

Industrin fortsatte att gå för högvarv i Eskilstuna och för att tillgodose industrins behov av arbetskraft påbörjades en aktiv rekrytering av arbetare både från Sverige och från utlandet. Arbetskraftsinvandringen till Eskilstuna startade på 1940-talet med sudettyskar, sedan följde under 1950-talet greker, italienare, jugoslaver och finnar. Eskilstunas befolkning fortsatte att öka under 1900-talet, 1937 bodde 37 000 personer i Eskilstuna, 1970 omkring 94 000. Trenden vände under 1980-talet och vid 2000-talets början bodde omkring 88 000 invånare i Eskilstuna.

Bostadsstandarden var låg i Eskilstuna vid 1900-talets början, precis som i resten av Sverige. Människor bodde trångt, dyrt och omodernt. Reformen genomfördes redan under 1940-talet men den stora satsningen, miljonprogrammet startade på 1960-talet. I Nyfors revs gamla hus och ersattes med höghus och bostäder tillkom också i Ärby, Lagersberg, Råbergstorp, Slagsta och Skiftinge.